De Nieuwestreek omstreeks 1863

Gerrit Bloothooft

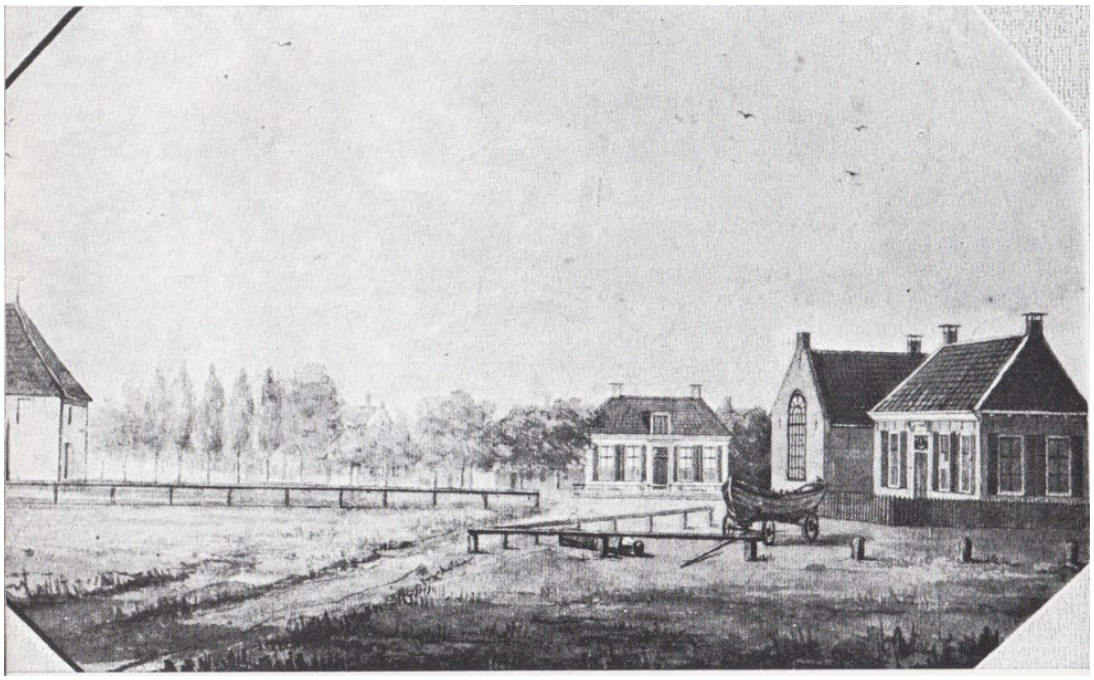

Louise Mellema heeft in haar boek *Schiermonnikoog, lytje pole*, op pagina 246 de bovenstaande aquareltekening [1] opgenomen waar ik graag enige kanttekeningen bij wil maken. Ze geeft als beschrijving: “Links kooreinde of Oostkant van de in 1762 gebouwde kerk in Oosterburen; toren nog midden op het dak. Het afgepaalde gedeelte van het kerkhof grenst aan het zandpad (Nieuwestreek), waarop frontaal zichtbaar het huis van de schoolmeester. Rechts vooraan het Gemeentehuis met sloep voor de strandvonderij, daarnaast de oude school.”

In 1866 werd de Got Tjark gebouwd op de plaats van de kerk uit 1762. De aquareltekening moet dan voor die tijd zijn gemaakt, maar na 1857 want toen is het gemeentehuis rechts gebouwd. In dat geval kan het frontaal zichtbare huis niet dat van de schoolmeester zijn, als daarmee het huidige Koningshuis wordt bedoeld dat in 1877 is gebouwd. Het getekende huis staat aan de Langestreek (kavel B332, nu nummer 70, afb. 1) en werd waarschijnlijk in 1863 gebouwd. Kavels B332 (huis) en B331 (tuin) waren namelijk tussen 1856 en 1862 eigendom van notaris Jelke Brandsma, wiens vrouw 5/6 deel ervan voor het zeer lage bedrag van fl 36 kocht van de erven van Aaltje Cornelis (1755-1838), weduwe van Tijmen Derks de Boer. Vervolgens werd het huis in 1862 gekocht door geneesheer Jan Roeland van Duijnen en had toen nog steeds de zeer lage kwaliteitsklasse van 6 (op een schaal van 1 tot 8) die het in 1832 ook al had [2]. Hij verkocht het huis in 1863 aan het Departement van Marine die het voor fl 3100 in de boeken zette (Tiddens en Beumer, 1999). Dat zal het bedrag zijn voor de nieuwe dienstwoning voor de opzichter bij de Rijkskustverlichting, Jan Fernim (1811-1896). Het is een middenganghuis, ook wel notabel woonhuis genoemd (Broekhoven et al., 2000, p35) dat in de 19^{e} eeuw populair werd, ook als woning voor ambtenaren. Het is waarschijnlijk het eerste woonhuis van dit type op het eiland en heeft Louvre luiken naast alle ramen, een schilddak (rondom gelijke goothoogte) met twee schoorstenen en een dakkapel. Jan Fernim was in 1855 ook tot wethouder benoemd en behoorde zeker tot de notabelen en bleef opzichter tot 1888 [4]. Het huis bleef als dienstwoning tot 1934 in gebruik.

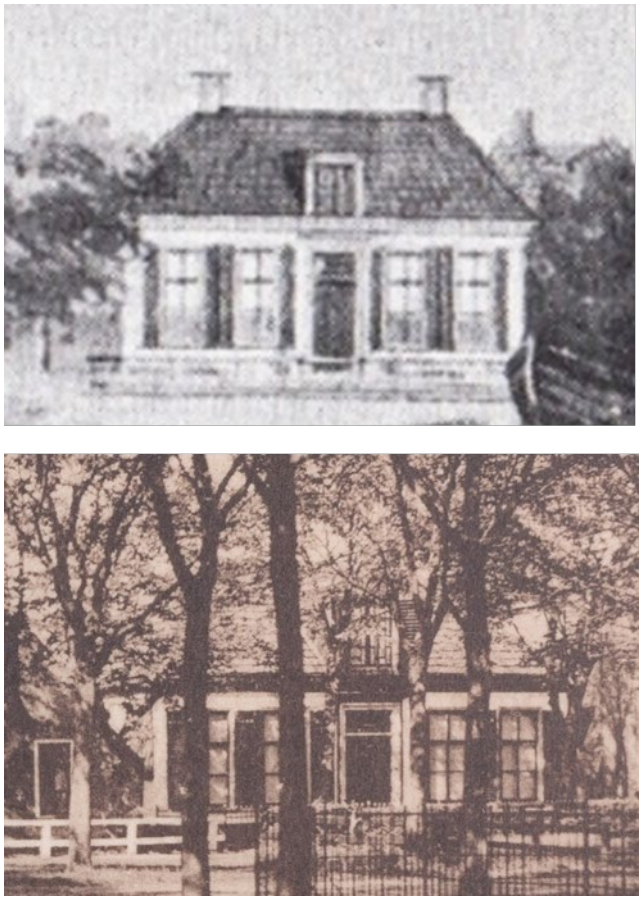

Afb. 1. Langestreek 70 op de aquareltekening (boven) en omstreeks 1920, ten tijde van opzichter Pieter Cornelis Gitz.

Vervolgens is op de aquareltekening het kapelachtige gebouw in het midden opvallend. Het hoge raam met toog heeft dezelfde vorm en vensterverdeling als de ramen in de in 1866 gebouwde Got Tjark. Het is de westzijde van de school die in 1852 is gebouwd naar ontwerp van Rijkswaterstaat (die toen tevens Rijksbouwmeester was en ook stations en kerken ontwierp, in waterstaatstijl). De hoofdingenieur maakte er in 1851 drie bouwtekeningen [4] voor, waarvan twee met een zuidelijk aangebouwde onderwijzerswoning en één zonder. Die laatste is het geworden. De bouwtekeningen tonen een toentertijd gebruikelijke zaalschool met het grote westelijke venster (afb. 2), en een plattegrond met schoolbanken en in het midden de kachel (met pijp naar de schoorsteen) (afb. 3). Alle kinderen, van jong tot oud, zaten in één ruimte (afb. 4), de hoogte van het gebouw en de ramen moesten zorgen voor voldoende lucht en licht – heel wat gezonder dan de veelal bedompte oude dorpsscholen. De oostzijde was waarschijnlijk identiek aan de westzijde. De zuid- en noordzijde hadden geen ramen, daar zaten de schoolborden tegen de muur alhoewel de schoolbanken op de tekening naar het midden waren gericht. De positionering dwars op de Nieuwestreek kan gekozen zijn om een blinde muur aan de streek te vermijden terwijl de kinderen door het westelijke venster een stichtelijke aanblik op de kerk hadden. Het duurde echter niet lang of deze school werd te klein. In 1875 is er nog wel een ontwerp gemaakt voor uitbreiding van de school met een extra lokaal aan de Nieuwestreek [5] maar uiteindelijk is na 25 jaar de school in 1877 gesloopt en oostelijk een nieuwe, grotere school gebouwd met meer lokalen.

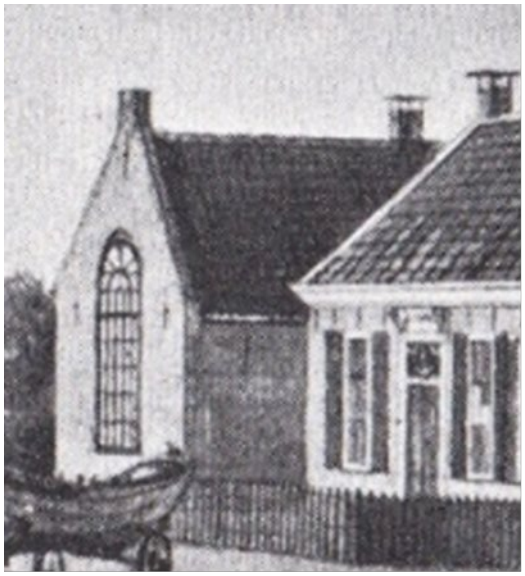

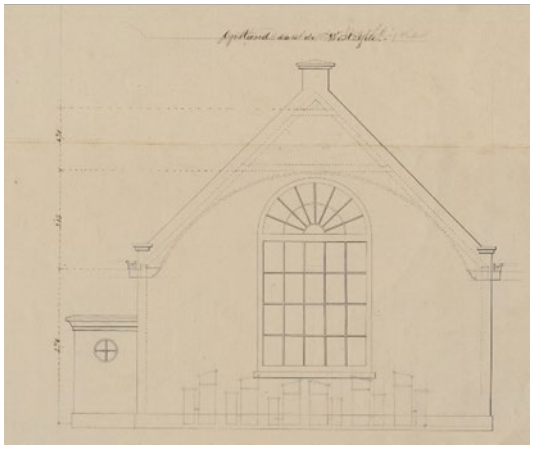

*Afb. 2. De school aan de Nieuwestreek van 1852 op de aquareltekening en op de bouwtekening van de '*Opstand aan de Westzijde' *van de school, in een missive van 12 december 1851. Op de tekening staat links het portaal, terwijl in de school de rijen met schoolbanken vaag zijn te zien.*

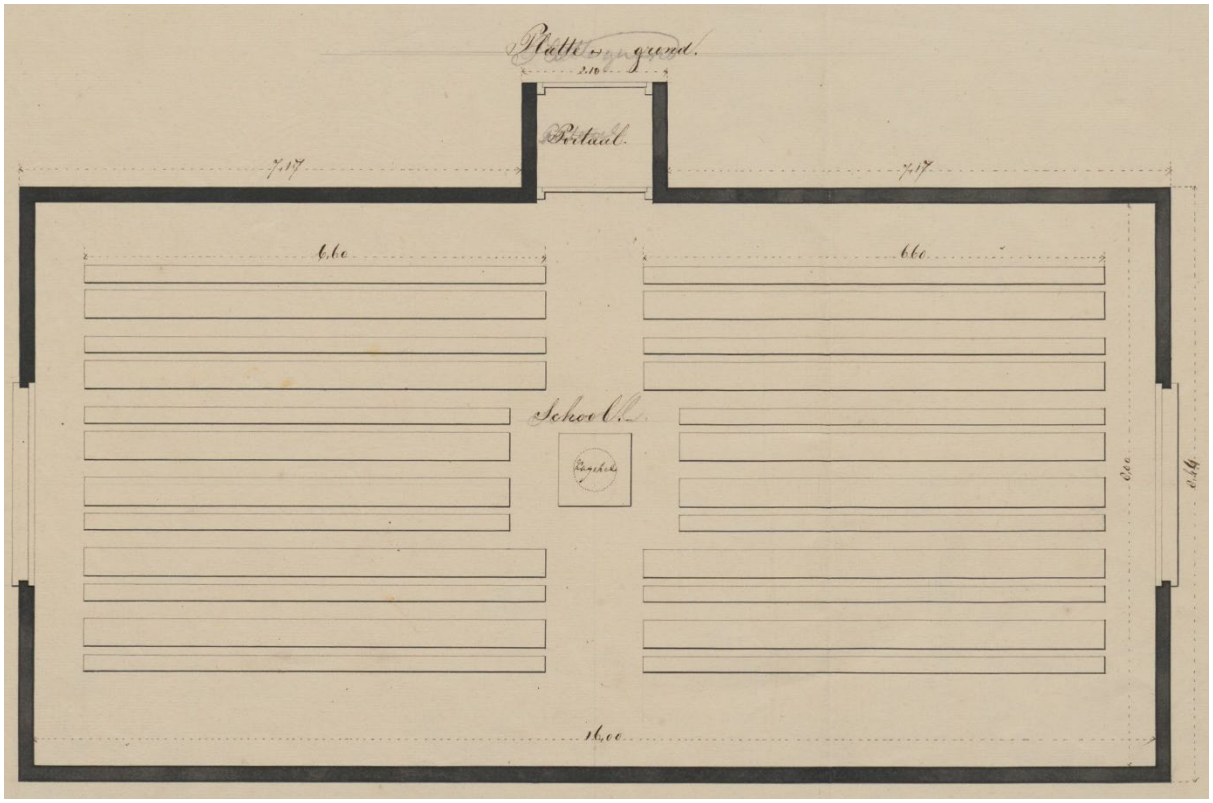

Afb. 3. De plattegrond van de school, met portaal, kachel in het midden en schoolbanken. Toiletten zijn er niet. Links is de westzijde.

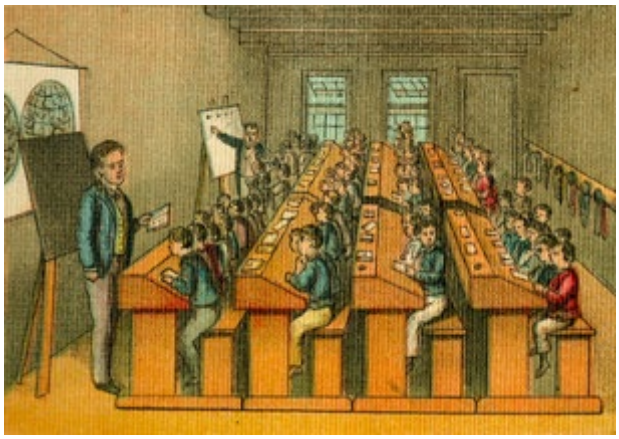

Afb. 4. Een zaalschool rond 1800.

Naast de school staat rechts het gemeentehuis dat in 1857 werd gebouwd als pand met een middengang, Louvre luiken naast alle ramen en een schilddak zonder dakkapel met schoorstenen op de dakpunten (afb. 5). Dat is later een geknikt mansarde dak met dakkapel geworden om boven meer ruimte te bieden waardoor er wel iets van het oorspronkelijk karakter verloren is gegaan. Omstreeks 1863 is de woning voor burgemeester Van den Worm zuidelijk van het gemeentehuis gebouwd. Maar dat huis die staat niet op de aquareltekening, terwijl het huis van opzichter Fernim met vrijwel hetzelfde bouwjaar er al wel op staat. Daarmee kan de tekening rond 1863 gedateerd worden.

Afb. 5. Het gemeentehuis op de aquareltekening en onder rond 1900 met mededelingenbord naast de deur en rechts het huis "Willemshof" van burgemeester Van den Worm.

Op het terrein zuidelijk van het omheinde gemeentehuis staat op de tekening een sloep op een wagen (afb. 6). Achter op dat terrein stond sinds 1829 het houten boothuis van de reddingsboot. Het lijkt plausibel dat we op de aquareltekening de reddingsboot zien en niet een sloep voor de strandvonderij. Het houten boothuis stortte rond 1861 in, waarna er enkele jaren later op die plek het huis voor burgemeester Van den Worm werd gebouwd. In 1865 werd aan de overkant het stenen boothuis gebouwd dat nu nog op Nieuwstreek 6 staat als café it Aude Beuthús. Tot die tijd zal de reddingsboot buiten hebben gestaan.

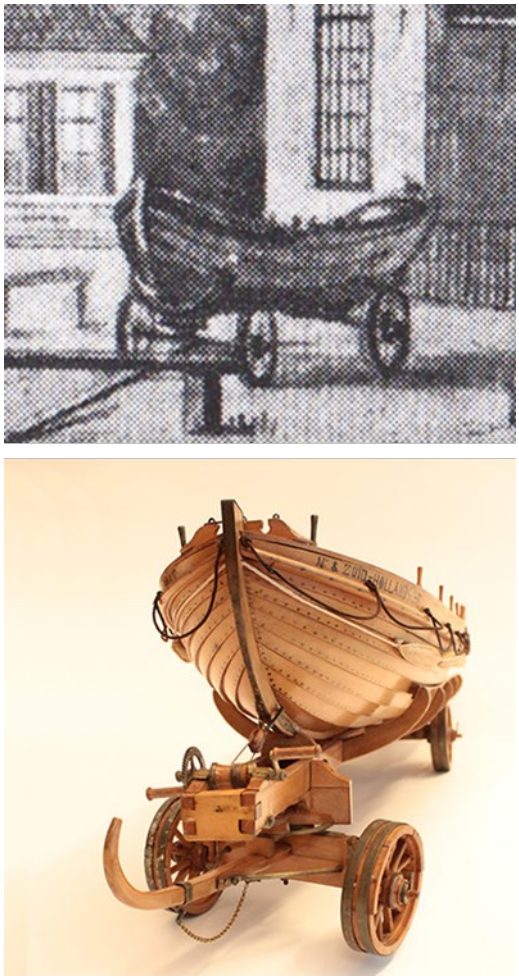

Afb. 6. De reddingsboot op wagen, met een vergelijkbaar model.

De locatie van de loods van de reddingsboot wordt duidelijk vermeld op de kadasterkaart van 1832 (afb. 7), waarop we ook de eerste school aan de Langestreek van 1821 op kavel B498 zien (met aangebouwde onderwijzerswoning op kavel B498a), met aan de Nieuwestreek op kavel B509 het boothuis van de Reddingsboot. Op de kadasterkaart van 1853 staat de nieuwe school aan de Nieuwestreek op kavel B714 en zien we het boothuis op kavel B715 (zonder eigen kavel). In 1861 zijn het in 1857 gebouwde gemeentehuis en het pakhuis van Jacob Abrahams Zeilinga (1805-1856) getekend, maar ook nog de loods van de reddingsboot daar tussen. In 1863 is de loods verdwenen om ruimte te maken voor de nieuwe woning van Nicolaas Johannes van den Worm (1829-1893) die in 1861 burgemeester was geworden. Het pakhuis is in dat jaar ook gesloopt om er eveneens rond 1863 de woning met school van de hulponderwijzer en docent wis- en zeevaartkunde Jelle Gerrits Riederis te bouwen. Veel later werd dat huis bewoond door burgemeester Van den Berg tot het fatale bombardement van 1943, dat ook het naastliggend huis van de nazaten van burgemeester Van den Worm verwoestte.

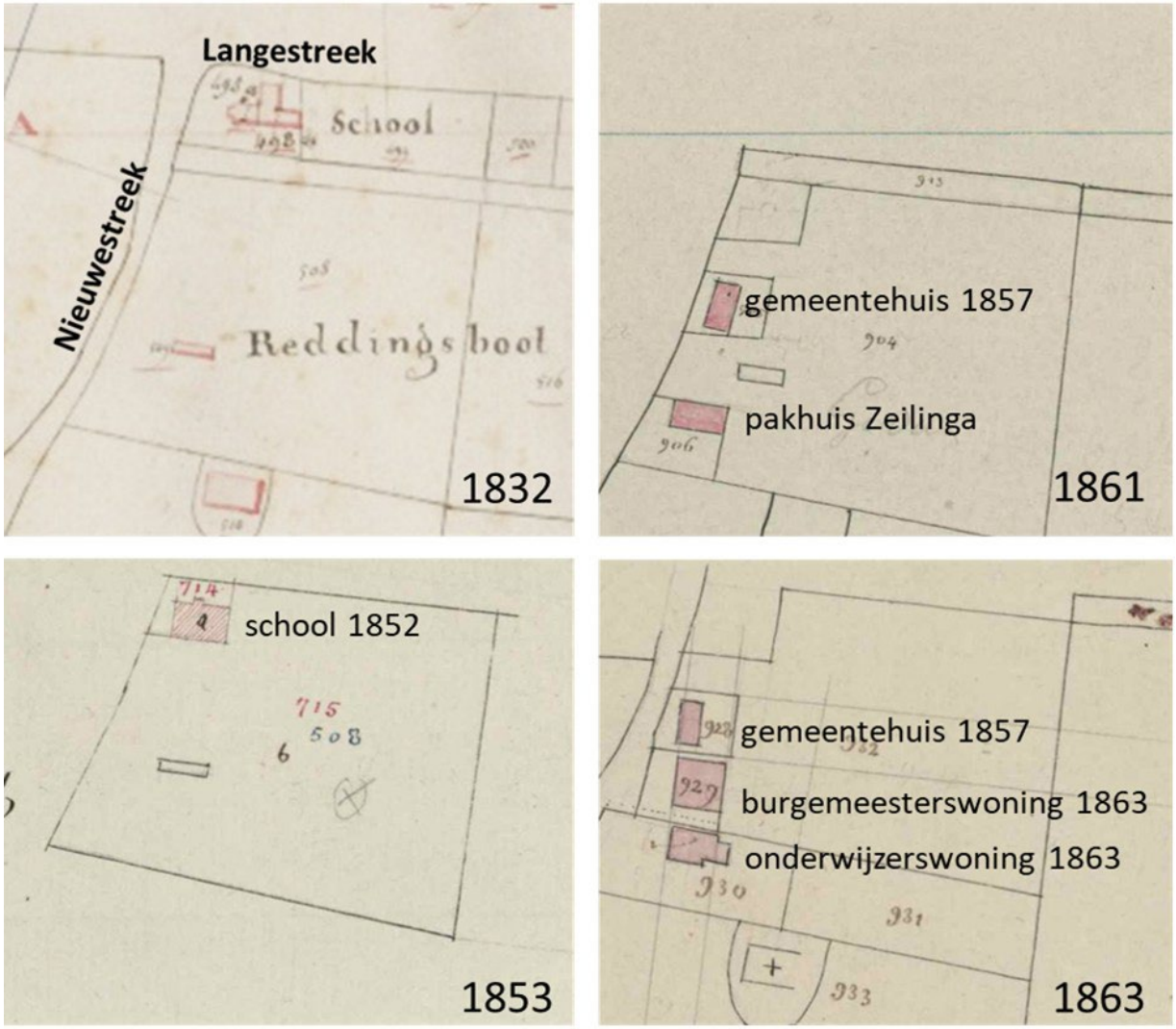

Afb. 7. Kadastrale hulpkaarten met het boothuis van de reddingsboot. In 1832 staat ook de school aan de Langestreek er op en in 1853 de school aan de Nieuwestreek. In 1861 staat de loods nog tussen het gemeentehuis en het pakhuis van Zeilinga, maar in 1863 is hij verdwenen met de bouw van twee woningen.

Nog iets later geeft een kadastrale kaart uit 1877 (afb. 8) een duidelijk beeld van de situering van de drie (voormalige) scholen en het gemeentehuis. De school die in 1821 aan de Langestreek is gebouwd werd vanaf 1852 aan de streekzijde als winkel (na 1887 van Remt Zeilinga, na vernieuwing in 1922 van bakkers Ritzema en later Buikema) gebruikt en aan het Kerkelaantje (of Lytje Hege) als woonhuis (later van Jackele en Betje Ekamp-Carst). Dat woonhuis werd in juli 1943 bij het bombardement zodanig ontwricht dat het enkele jaren later is afgebroken. In 1877 zijn zowel een nieuwe school als de bijbehorende woning voor de hoofdonderwijzer (het huidige Koningshuis van ’t Heer en Feer) gereed gekomen. De school die we op de aquareltekening zien wordt dan afgebroken. Eerder was in 1857 het gemeentehuis al gebouwd.

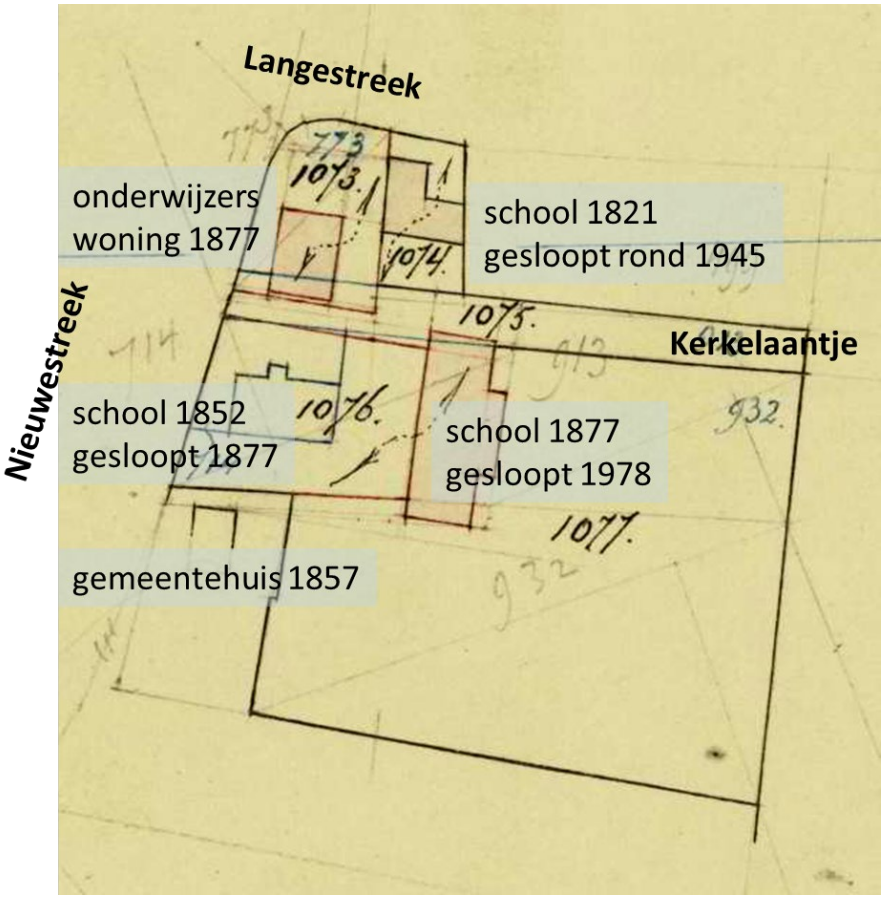

Afb. 8. Kadastrale hulpkaart uit juli 1878 die de situatie rond de drie scholen weergeeft. Rood zijn de dan bestaande gebouwen. De afgebroken school van 1852, met portaaltje aan de noordzijde, staat in zwart nog aangegeven. De getallen zijn oude (vaag) en nieuwe (zwarte) kavelnummers.

Al met al is de aquareltekening te dateren omstreeks 1863. Deze toont de dan prominente gebouwen in het centrum van Oosterburen aan de Nieuwestreek, van links naar rechts: de oude kerk die in 1866 vervangen zou worden, het juist gebouwde huis van de opzichter van de Rijkskustverlichting die tevens wethouder was, de school uit 1852, het gemeentehuis uit 1857 en de reddingsboot waarvan de loods in 1861 was ingestort en wachtte op nieuwbouw aan de overkant in 1865. In de loop van 1863 zullen, nadat de tekening is gemaakt, aan de rechterzijde van het gemeentehuis de woningen voor burgemeester Van den Worm en onderwijzer Riederis gebouwd worden. De overige woonhuizen aan de Langestreek zijn vaag gelaten achter de bomen, die spelen hier geen rol, die horen bij oude tijden. In 1867 loopt Anthony Winkler Prins door het dorp en ziet aan de Nieuwestreek '*eene rij van nieuwe gebouwen, namelijk het huis van den burgemeester en van den onderwijzer der zeevaartschool, het gemeentehuis en de school. Iets westelijker, digt bij de Lange streek, verheft zich de nieuwe kerk…*' [6]. Misschien was het tekenen van deze ikonen van de gemeenschap die trots de nieuwe tijd benadrukken ook wel precies de bedoeling van de tekenaar of opdrachtgever.

Noten

[1] Louise Mellema (1981) noemt helaas noch de maker noch de bron van de aquareltekening, die in de uitgave van 1964 niet is opgenomen. Het zou aardig zijn als de tekening gevonden kan worden.

[2] Jelke Brandsma (1814-1863) werd in 1850 notaris op Schiermonnikoog. Op 12 februari 1856 kocht zijn vrouw Dieuke Crans (1812-1897) 5/6 deel van het erf en huis op kavel B332. Het gezin Brandsma/Crans vertrok in april 1858 naar Dronrijp maar verkocht het huis pas in 1862 aan Jan Roeland van Duijnen (1816-1882) die van 1860 tot 1869 geneesheer op Schiermonnikoog was. Dat hij het pand in 1863 alweer doorverkocht aan de Staat maakt het onwaarschijnlijk dat hij, of zelfs Brandsma, een nieuw huis liet bouwen waarbij het kadaster de klasse 6 gaf. Dat zal het Departement van de Marine zijn geweest, ook al schrijven Tiddens en Beumer (1999) dat een bestaand huis voor fl 3100 werd gekocht.

[3] Jan Fermin was opzichter van 1854-1888, en werd opgevolgd door Joseph de Boer van 1888 tot zijn overlijden in 1890, Pieter Cornelis Gitz van 1890 tot diens overlijden in 1920, en ten slotte Cornelis Jollema van 1921 tot 1933. Zijn woonden allen in de dienstwoning (A64, later Langestreek 70). In 1934 werd het huis verkocht aan kapper Geert Willem Visser, waarna in de loop der jaren verschillende verbouwingen volgden. Na 1934 was er geen opzichter meer maar werd één van de vuurtorenwachters met de functie belast. Dat was tot 1939 Feije de Groot en tot 1957 Gerrit van Seyst, enz. Die woonden echter niet meer op Langestreek 70.

[4] De bouwtekeningen op de beeldbank van Tresoar dateren van 7 februari (inv. 012155), 23 maart (inv. 012154 en inv. 012156) en 14 december 1851 (inv. 012157). Ze zijn weliswaar meestal ondertekend door de hoofdingenieur, maar die liet ze doorgaans door ondergeschikten maken, zoals die van 7 februari door een aspirant ingenieur.

[5] Beeldbank Tresoar inv. 001997.

[6] A. Winkler Prins (1867), *Geschiedenis en beschrijving van het eiland Schiermonnikoog*, Historische Waddenreeks, p75. In deze passage zijn de burgemeesterswoning en die van de onderwijzer verwisseld.

Literatuur

Sabine Broekhoven, Saskia van Ginkel-Meester, Chris Kolman, Yme Kuiper, Ronald Stenvert (2000), *Monumenten in Nederland. Fryslân*. Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist / Waanders Uitgevers, Zwolle.
Louise Mellema (1981), *Schiermonnikoog lytje pole*, uitg. Knoop, Haren.
Erik Tiddens en Ron Beumer (1999), *Licht op Schier : over vuurtorens en bakens op Schiermonnikoog*, uitg. De vuurtorenbroeders, Peize.

Afbeeldingen

Afb. 1. Fotograaf Jotsje Hoekstra, Beeldbank ’t Heer en Feer, Spier 18-16 (detail).
Afb. 2 & 3. Tekening van een school op het Eiland Schiermonnikoog (details), Tresoar: inv. 012157.
Afb. 4. Collectie Nationaal Onderwijsmuseum, Dordrecht.
Afb. 5. Beeldbank ’t Heer en Feer, WW10-065a
Afb. 6. www.knrm.nl
Afb. 7. Boven: Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed MIN02082B02. Onder: Kadaster Archiefviewer Hulpkaart_SMN01_B_21 (detail).
Afb. 8. Kadaster Archiefviewer Hulpkaart_SMN01_B_66 (detail).

Kadaster (start)leggers

Langestreek 70, 1832 kavel B332, legger 6/2: erven wed. Tijmen Dirks de Boer klasse 6, verkoop 1856 aan Dieuwke Crans uit Metslawier, legger 297/1 verkoop 1862 aan Jan Roeland van Duijnen, legger 320/3, verkoop 1864 aan de Staat, legger 281/6.
School, 1854 kavel B714, legger 153/238: Edzard Tjarda van Starkenborg Stachouwer, school en erf, klasse 1, belastingvrijdom, sloop in 1877. Van de volgende school werd de eerste steen op 14 april 1877 gelegd en die is al in oktober 1877 gereed gekomen, kavel B1076, legger 427/2: Mr. John Eric Banck.
Gemeentehuis, kavel B928, legger 144/6: Gemeente Schiermonnikoog, onbelast.
Burgemeestershuis, kavel B929, legger 311/301: Mr. John Eric Banck, later fam. Van den Worm.
Onderwijzerswoning, kavel B930, legger 332/2: Jelle Gerrits Riederis.